

Soužití a střet . Ke stylu vícejazyčného textu

ALENA MACUROVÁ – PETR MAREŠ
(Praha)

Verbální text, z úhlu pohledu lingvistiky centrální složka mezilidské komunikace, bývá – jak je dobře známo – jen zřídka zcela homogenní. Heterogenost textu je ovšem možno vidět na různých rovinách a z různých stran.

1. Nejvýraznější, nejsnáze identifikovatelná a nejméně sporná je heterogenost těch textů, které v sobě zahrnují přímo **typově odlišné** znakové systémy, a v nichž se tak propojují znaky verbální s **neverbálními** znaky rozličného druhu (jako např. v běžném rozhovoru, v písni, ve filmu apod.).

2. Jako heterogenní však lze chápat – na nižší rovině zobecnění – i ty texty, které jsou „plně“ verbální, tedy realizované jedním znakovým systémem (systémem verbálního jazyka). V rámci takto pojaté heterogenosti se vydělují dvě základní skupiny; hranice mezi nimi jsou přitom plynulé, prostupné oběma směry.

(a) **Heterogenost „interjazyková“** pokrývá případy, kdy v jednom textu je zastoupeno – v různé míře, různým způsobem a s různou funkcí – několik tzv. jazyků národních, resp. jim příslušejících prostředků (např. v Haškově románu o Švejkovi vedle češtiny jako jazyka základního mj. ještě němčina, ruština, maďarština).

(b) **Heterogenost „intrajazyková“** souvisí s tím, že každý národní jazyk – alespoň z našeho kulturního okruhu – je sám (nějak) vnitřně diferencován; mluví se v této souvislosti o varietách, resp. variantách, útvarech, formách existence jazyka apod. V rámci jednoho textu se tak uplatňují různé variety (jejich prvky).

Mounin G., 1972, *Clefs pour la sémantique*, Paris. Tal. ed. 1983, *Guida alla semantica*, Milano.

Mrkonjić Z., Pejaković H., Škunca A. (ur.), 1992, *Naša ljubavnica tlapnja* (antologija, predgovor H. Pejaković), Zagreb.

Silić J., 1984, *Od rečenice do teksta*, Zagreb.

Velčić M., 1987, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb.

Textual Semantics and Macrostylistic Analysis

Textual semantics is seen as a means of macrostylistic analysis. The problem of meaning and sense of a text is approached linguistically and extra-linguistically. At the linguistic level semantic factors within a text are being identified: the layout of a semantic field of a discourse (following the principles of metaphoric and metonymic structuring) is shown, means of semantic cohesion are being pointed out, as well as points of semantic emphasis and various other means of structuring semantic emphasis. The sense is being approached in relation to what is being called the internal context and the external context. *Nemir (Anxiety)*, a prose poem by Miroslav Krleža, is being analysed in this way, and the style is being defined as a relation between meaning (sense) and context.

V české jazykové situaci jde zpravidla o koexistenci spisovné češtiny s nespisovnou češtinou obecnou, popř. s jinými interdialekty, slangy apod.

3. Na rozdíl od doposud uvedených případů, kdy je heterogenost vždy manifestována i na rovině výrazu (nejnápadněji materiálovou odlišností signifikantů, označujících), vstupují v třetím typu textové heterogenosti do vzájemných vztahů prvky (složky, entity), jejichž rozdílnost je primárně dána **sémanticky**: Jde o to, co se v návaznosti na názory Bachtinovy nazývá „různorečím“, plurilingvismem, dialogem v širokém smyslu slova, tedy o vnitrotextovou heterogenost stanovisek, názorů, ideologií, ale i idiolektů a sociolektů, jež je – v rámci právě jednoho textu – prezentují.

Heterogenost textů pojednaných zde sub (1) a (2) je tedy zakotvena v rozdílnostech „předtextových“ znakových systémů (1) a/nebo v „předtextových“ rozdílnostech jejich manifestací (2: různost národních jazyků, různost variet jednoho národního jazyka); heterogenost textů pojednaných sub (3) se konstituuje až postavením vedle sebe, interakcí, konfrontací složek textu (a to i těch, které mohou být podle hledisek uvedených sub (1) a (2) klasifikovány jako jednorodé).

Otázka stylových specifík různých typů textové heterogenosti, příp. otázka stylové platnosti různých „cizích“ prostředků v textu užitých, vyvstává obzvlášť zřetelně v případech, kdy je styl chápán jako princip integrující tvarovou stránku textu; zvýznamňuje se pak zejména zřetelem ke vztahu **stylu** a **smyslu** (tedy k onomu vztahu, jenž je – jak uvádí klasik české poválečné stylistiky Karel Hausenblas – ve výstavbě textu vztahem základním). I pro stylistiku je kategorie smyslu kategorií koncovou: smyslem (a ničím jiným než právě jím) se „ospravedlňují“ i rozlišné typy textové heterogenosti.

Variabilnost heterogenních textů, různorodost jejich stylových specifík a různost jejich smyslu zde nemůže být postižena v plné šíři a hloubce. Následující poznámky směřují jen k základnímu zmapování problematiky, a to jen dvou typů heterogenního textu¹.

I. K vícejazyčnosti v uměleckém textu

0. Jednou ze závažných charakteristik slovesného textu je nesporně to, že není vázán na jediný národní jazyk; autor textu má alespoň potenciálně k dispozici různé

1 První část příspěvku napsal Petr Mareš, část druhou Alena Macurová.

jazyky, které se mohou v rámci textu rozličným způsobem kombinovat a propojovat². Zjevným podkladem této vlastnosti textu jsou komunikační jevy obecnější povahy: (a) Schopnost lidských jedinců ve větší nebo menší míře ovládnout několik národních jazyků a za určitých podmínek přecházet v komunikaci od jednoho k druhému; (b) fakt, že v komunikační praxi dochází často ke konfrontaci nositelů různých národních jazyků, a fakt, že určité jazyky mohou získat postavení prostředku charakteristického pro určitou komunikační sféru (jazyk liturgie, jazyk společenského styku, jazyk vědy apod.). Vícejazyčné texty vlastně takovéto komunikační jevy transponují do svého nitra; jejich existence se tak ukazuje jako dobře podložená, přítomnost několika jazyků v textu přitom ovšem představuje rys se závažným dosahem pro styl i smysl textu.

Vícejazyčné mohou být texty všech funkčních stylů (připomeňme alespoň texty odborné); oblastí, kde vícejazyčnost nabývá speciální důležitosti, jsou ovšem texty umělecké. Je to dáno jednak tím, že prvky různých jazyků se zapojují do specifické, významotvorné výstavby uměleckého textu a do budování často složitě zvrstveného smyslu, jednak tím, že umělecké texty v sobě lidskou komunikaci, a tedy také vztahy mezi rozličnými jazyky v této komunikaci, modelují.

1. Umělecké texty budují fiktivní svět, který se vyznačuje relativní autonomií, nezávislostí na tom, jak probíhají komunikační akty v mimotextové realitě, k níž ovšem text (nepřímo, transformovaně) odkazuje. Je obecně uznávanou konvencí, že text užívá jako základního jednoho („našeho“) jazyka, tedy jazyka komunity, do níž text primárně vstupuje, bez ohledu na to, jaký jazyk je přisouzen vnitrotextovým subjektům (starořímský císař mluví česky apod.), a že jazyková rozrůzněnost vlastní mimotextové realitě může být zcela anulována – „náš“ jazyk se může stát výlučným komunikačním prostředkem v celém textu. Stejně právoplatným postupem pak je tematizace – a tím zároveň zvýznamnění – této jazykové rozrůzněnosti, jež se ovšem zase zpravidla nesoustřeďuje na to, aby byla prostou reprodukcí poměrů v komunikační praxi. Vyjádření v dalším jazyce často spíše fungují jako indiciální znaky, které v textu vytvářejí sémantickou linii daného jazyka a jeho nositelů. B. A. Uspenskij (1970: 63-64) se základní způsoby prezentace vícejazyčnosti pokusil vystihnout metaforickými termíny *pozorovatel* a *redaktor*: vnitrotextový pozorovatel jakoby prostě zaznamenává potenciální vyjádření v určitém jazyce, redaktor do něho zasahuje, upravuje ho, vybírá z něho. Prvky v

2 Tato skutečnost je Eugeniu Coseriovi jedním z argumentů pro to, aby odmítl existenci textové roviny jako nejvyšší roviny konkrétního jazyka (Coseriu 1981: 37).

dalších jazycích tak ovšem získávají zvláštní, ambivalentní status: Na jedné straně je jejich podoba řízena vnitřními principy výstavby textu, jsou předmětem stylizace, na druhé straně právě jejich výskyt provokuje k tomu, aby byly poměřovány situací v mimotextové komunikační praxi a interpretovány ve vztahu k ní, a dále k tomu, aby recipienti konstruovali potenciální podobu vyjádření v této komunikační praxi.

Tento druhý aspekt se dostává do popředí pochopitelně zvláště tehdy, jestliže vícejazyčnost vystupuje v rámci komunikace modelované uvnitř textu, mezi subjekty v něm představenými (dialogy postav v epickém díle nebo v dramatu) – to je také případ nejběžnější. Vícejazyčnost spjatá s podávajícími subjekty (vypravěč, lyrický subjekt) se přímému vztahení k mimotextové komunikační praxi často vzpírá; může být podložena např. tím, že vypravěč přijímá hledisko postavy charakterizované jako nositel daného jazyka (srov. Jedličková 1990: 95).

Uplatnění vícejazyčnosti s sebou přináší vznik napětí, která mohou mít pro text závažný dosah. Jde o už načrtnutý protiklad mezi **vlastním** a **cizím** a ve vazbě na to o protiklad mezi **známým** a **neznámým**, resp. mezi **srozumitelným** a **nesrozumitelným**. Tyto protiklady se konstituují jak uvnitř textu, v komunikaci mezi vnitrotextovými subjekty (tedy v tzv. sekundární komunikaci), tak v komunikaci mezi textem jako celkem a jeho recipientem (v komunikaci primární).

Už kvantitativní poměr mezi užitými jazyky zpravidla zakládá rozdíl mezi jazykem, který je základní, „náš“, a jazykem či jazyky vystupujícími(i) na tomto podkladě jako prvky cizí. Nepříznaková je tak situace, kdy proti převažujícím partiím textu v „našem“ jazyce stojí cizojazyčná (resp. jinojazyčná) vyjádření³. Cizost se dále může specifikovat jako blízká nebo vzdálená, přijatelná nebo nepřijatelná, proniknutelná nebo tajemná, přátelská nebo hrozivá apod.

Speciální důležitosti pak nabývá otázka, zda se cizí stává také známým a srozumitelným, či nikoliv. V sekundární komunikaci se porozumění nebo nepochopení (obojí může hrát podstatnou úlohu) signalizuje verbálním i neverbálním chováním představených subjektů. Ve vztahu k recipientovi textu se pak uplatňují rozličné strategie:

(a) Vystupují zde konvencionalizované operace, které mají zajistit současný výskyt rysu cizosti a rysu srozumitelnosti.

3 Upozorníme ovšem, že v tzv. makaronské literatuře 16-18. století se protiklad „náš“ – cizí do značné míry neutralizuje. Podstatnou vlastností makaronské literatury se stává relativní rovnoprávnost užívaných jazyků.

(aa) Hojně se např. využívají různé varianty vnitrotextového překladu, s jehož pomocí se celé cizojazyčné vyjádření nebo alespoň jeho sémantické jádro převádí do „našeho“ jazyka. Velmi rozšířeným postupem je zdvojování promluvy. Výrazně s ním pracuje např. Jan Procházka v novele *Kočár do Vídně* (1967); rakouskému vojákovi, který – jak se zdůrazňuje – češtinu neovládá a nemůže si se svou českou partnerkou porozumět, se opakovaně přisuzují promluvy tohoto typu: „*Neboj se! Kajne angst!*“ – „*Rozumíš? Frštésdu?*“ – „*Co je...?*“ kuňkl. „*Vas is das?*“ (Procházka 1991: 13). Značně subtilnějším způsobem, jak už bylo víckrát konstatováno (Jedličková 1990: 102, Hrdlička 1995: 46-47), zajišťuje srozumitelnost promluvy Karel Čapek v povídce *Na zámku* (ze sbírky *Trapné povídky*, 1921), kde si adresátka anglicky proneseného sdělení později jeho obsah rekapituluje, když uvažuje o své životní situaci; překlad tak získává motivaci v rámci představeného fiktivního světa.

(ab) Obvyklým postupem je také „rozložení“ obou sledovaných aspektů v partii textu (promluvě), která má být charakterizována jako „cizí“. Manifestaci cizosti pak zajišťují zejména jazykové prvky, jejichž sémantika v zásadě vyplývá ze znázorněné komunikační situace (pozdravy, oslovení, konvenční společenské obraty, nadávky apod.), a dále prvky, které v obecném povědomí daný jazyk reprezentují (např. německé *halt, los*, italské *amore, grazie, prego*). Můžeme uvést např. promluvu z románu Karla Ptáčníka *Ročník jedenadvacet* (1954), situovaného do nacistického Německa: „*Bez disciplíny, mein Lieber, by naše armády nikdy nedosáhly takových úspěchů na frontách*“ (Ptáčník 1960: 34).

(ac) Poměr mezi příznaky cizosti a pasážemi zaměřenými na srozumitelnost je pochopitelně podmíněn konkrétními sdělovacími cíli textu. Např. v románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921-1923) je celý dopis, který píše nadporučík Lukáš paní Kákonyiové, uveden česky, neboť formulace dopisu představuje ve vztahu k Lukášovi výrazný charakterizační prvek. Poukazem na cizojazyčnost dopisu je jediné slovo zmíněné jakoby mimochodem ve vypravěčově komentáři: „*To nejde,*“ řekl k sobě nadporučík Lukáš a přeškrtnl „*schleppt mit*“ (...) (Hašek 1983, I: 414).

(b) Texty, v nichž se takovéto způsoby převodu cizího na známé nevyskytují, zpravidla modelují svého recipienta jako příslušníka okruhu zasvěcených, znalých daného jazyka. Můžeme pak často sledovat, jak se s přesunem časovým nebo prostorovým mění předpokládaná kompetence recipientů – texty jsou dodatečně opatřovány překlady v poznámkách a vysvětlivkách.

(c) Od kalkulací s jazykovými znalostmi recipienta musíme odlišit případy, kdy cizojazyčný prvek funguje ve struktuře textu právě jako něco, čemu buď nelze

porozumět, nebo není třeba porozumět, tedy jako prvek tajemný, vzdálený, matoucí, neproniknutelný, zastupující kulturní okruh, od něhož jsou recipienti textu neodvolatelně odděleni (takovou úlohu mají často např. orientální nebo indiánské jazyky), nebo naopak jako prvek okrajový, nedůležitý, vytvářející (např. coby lokální kolorit) jen pozadí pro to, co je podstatné.

2. Jedním z hlavních výsledků prvního průzkumu vícejazyčných textů a východiskem detailnějších analýz by měla být pracovní klasifikace forem a funkcí vícejazyčnosti.

2.1 **Formy** jsou pochopitelně snadněji uchopitelné, i když v textech narážíme na případy přechodné a nevyhraněné. Základní škála podob bude zahrnovat:

(a) **prezenci** vícejazyčnosti, kdy je do textu in extenso zapojeno cizojazyčné vyjádření: *Panovalo chvíli ticho, až najednou vykřikl ustaraně kadet Biegler: „Herr Hauptmann, ich melde gehorsam: Jesus Maria! Es stimmt nicht!“* (Hašek 1983, II: 33);

(b) **evokaci** vícejazyčnosti, kdy na cizojazyčný ráz vyjádření poukazují jednotlivé prvky, ale jeho část (zpravidla část sémanticky nejzávažnější) je v textu formulována v „našem“ jazyku: „*Also meine Herren*“, pokračoval slavnostně, „*zcela důvěrné informace týkající se nového systému šifrování depeší v poli*“ (Hašek 1983, II: 31);

(c) **signalizaci** vícejazyčnosti, kdy na cizojazyčnou realizaci poukazuje pouze metařečová informace, převážně ve větě uvozující promluvu: *Pronášela to dosti hlasitě německy, načež její průvodce odpovídal maďarsky: „Ano, anděli, (...)“* (Hašek 1983, I: 413). V Haškově románu najdeme i méně obvyklou podobu této signalizace, doplňkovou poznámku pod čarou: *Všechny rozmluvy důstojníků s důstojníky se přirozeně konají v jazyku německém* (Hašek 1983, II: 56).

Jako koncový bod řady je pak možno připojit (d) **eliminaci** vícejazyčnosti, tedy případy, kdy chybí jakýkoli explicitní poukaz na cizojazyčnou realizaci. Na jazykovou povahu vyjádření pak můžeme usuzovat nanejvýš z širšího textového okolí (jiné promluvy daného subjektu, druh komunikační situace) – a dále ovšem na základě naší znalosti mimotextové reality: „*Dovolte, pane hejtmane*“, ozval se opět kadet Biegler. „*Dovolují si upozornit, že román Ludvíka Ganghoferova má dva díly (...)*“ (Hašek 1983, II: 33).

Jak ukazují doklady, jež byly všechny převzaty z téhož pramene, jednotlivé formy vícejazyčnosti se často kombinují uvnitř jediného textu. Stupeň jejich uplatnění a vzájemný poměr mezi nimi nesporně představuje nikoli nedůležitý stylový rys. Jiné potřebné rozlišení je dáno podobou jazyka vystupujícího v textu.

Proti (nepříznakovému) uvedení jazyka v jeho korektní podobě stojí deformace, hybridizace a interference (jež přitom často v textu vystupují zároveň).

(e) **Deformace**, kterou nejobvykleji manifestuje nedodržování grafických zvyklostí daného jazyka, většinou provází vyjádření subjektů, pro něž daný jazyk není mateřštinou; v Procházkově novele *Kočár do Vídně*, z níž jsme výše citovali („*Frštésdu?*“ apod.), je ovšem užití deformace němčiny nepochybně motivováno jinak: vypravěč se v tomto aspektu zřetelně ztotožňuje s hlediskem partnerky mluvčího, němčiny neznalé.

(f) **Hybridizace**, již je nutno odlišit od evokace cizojazyčného vyjádření, znamená, že vyjádření má být chápáno jako jazykově smíšené, oscilující mezi několika jazyky či přejímající určité výrazy z jiného jazyka: „*Poslušně hlásím, pane rechnungsfeldvébl, že mám tyhle papíry, který mně napsali v regimentkanceláři, vodevzdat vám. Je to kvůli lénungu a zapsání mně na frpfléung*“ (Hašek 1983, I: 465).

(g) **Interference** přináší skrytou, podpovrchovou přítomnost jednoho jazyka v jazyce jiném, projevující se např. ve volbě pojmenování nebo syntaktických konstrukcí. S interferencí pracují ve velké míře humorné povídky Josefa Škvoreckého *Ze života exilové společnosti* (1985), jejichž osobní vypravěč nechává do své nejisté češtiny pronikat (vedle morfologicky adaptovaných anglických výrazů) mechanické překlady anglických slov a obrátů; zároveň mj. nerespektuje slovesný vid jako gramatickou kategorii, která v angličtině neexistuje: *Když kukůklok v kuchyni ohlásil dvě, přestal jsem tendovat svůj běžící nos, balil jsem jedny.extra džínsy do Rudého práva a šplhal jsem o jednu podlahu níž. Tam jsem klepal na dveře, na nichž byla karta: S. TALIN* (Škvorecký 1994: 175).

Konečně je na místě zmínit rozdíl mezi zahrnutím existujícího jazyka do textu a (h) **konstrukcí** jazyka ad hoc, jeho vybudováním jen pro potřeby daného textu (srov. Bainbridge 1994): „*Simassum, takanin*“, *volal. A zase: „Kiramín, olbitam*“, *a ještě další slova (...)* (Gruša 1991: 15; napsáno 1969). Tento protiklad se však pro recipienta může nejednou neutralizovat: Jde-li např. pouze o expozici příznaku exotičnosti, nebývá důležité, zda uvedený jazyk reálně existuje, či zda byl vytvořen uměle. Zřejmě lze jako zvláštní případ uvést ještě (i) **simulaci**, kdy se napodobují zvukové či jiné kvality určitého jazyka, avšak nevznikají smysluplná vyjádření, resp. význam do formulací vnáší „náš“ jazyk, nikoli jazyk cizí; srov. např. pseudo-maďarštinu ve hře Divadla Járy Cimrmana *Vražda v salonním coupé* (1970): *Ereč piklůš némeši, huňár scépeň kámoš* (Smoljak – Svěrák 1988: 155).

2.2. Stanovení repertoáru **funkcí** vícejazyčnosti je v porovnání s formami zjevně obtížnější; za konstitutivní rys vícejazyčných vyjádření musíme považovat

jejich polyfunkčnost (Civ'jan 1988: 424), častou kumulaci funkcí a na druhé straně funkční nevyhraněnost.

Nejsnáze patrné jsou bezpochyby funkce, které možno říci směřují mimo text, vážou se na historickou a sociální situaci, jež je v textu modelována. Vícejazyčnost tak slouží k tomu, aby poukazovala na poměry v mimotextové realitě, navozovala efekt životní pravděpodobnosti. V oslabené podobě pak jde o vytváření lokálního koloritu, budování sémantické linie neobvyklosti, tajemnosti, exotičnosti, specifiky určitého místa a času. Zároveň vícejazyčnost profiluje jednotlivé představené subjekty (postavy), stává se součástí jejich charakterizace (národní a sociální příslušnost, vzdělání, komunikační zvyklosti a dovednosti apod.).

S tímto povšechným vymezením ovšem sotva můžeme vystačit; je proto zapotřebí upozornit alespoň na některé funkce speciálnější:

(a) Do popředí mohou vystupovat především postoje k jazyku (jeho prestižnost/neprestižnost) a postoje k subjektům, které daného jazyka používají jako svou mateřštinu nebo v určitých komunikačních funkcích – volba jazyka je např. projevem snahy řadit se k vyšší společenské vrstvě (srov. mj. Krejčí 1947: 63-89).

(b) Užití vícejazyčnosti může být primárně zaměřeno na komický efekt, který je vyvoláván neobvyklostí, groteskností vyjádření, deformacemi jazyka, nedorozuměními v rámci modelované komunikace apod.

(c) Rozhodující mohou být zvukové kvality jazyka, resp. kvality grafického záznamu, jež vyvolávají nespecifikované asociace a obracejí se především k emoční složce recipientského subjektu.

3. Na závěr se pokusíme konkretizovat naše výklady krátkou analýzou dvou časově vzdálených prozaických textů. Obě vybrané povídky představují relativně „jednoduché případy“, vícejazyčnost se v nich soustřeďuje do sféry komunikace mezi představenými subjekty.

3.1 V povídce Jana Nerudy *Týden v tichém domě* (časopisecky 1867, pak ve sbírce *Povídky malostranské*, 1878) nezaujímají cizojazyčné prvky velkou plochu, vztah mezi jazyky se tu ovšem ukazuje jako podstatný a je také v textu explicitně tematizován. Němčina tu zřetelně vystupuje jako jazyk, jenž má reprezentovat sociální prestiž a odpovídá komunikačním sférám s příznakem vznešenosti a závažnosti (verše, společenská konverzace, komunikace v úřadě). Avšak konkrétní realizace němčiny v komunikaci výrazně problematizují společenské ambice jejích uživatelů (srov. Hausenblas – Macurová 1983: 155); verše jsou plné gramatických i pravopisných chyb a z literárního hlediska představují sérii banalit, němčina v konverzaci se omezuje na jednotlivé obraty a fráze („*Der ist witzig!*“ – Neruda

1993: 24). V opozici k postavám, které jsou charakterizovány neumělým a degradujícím užíváním němčiny, se pak profilují dvě další kategorie postav. Do řech obyčejných lidí rovněž pronikají německé výrazy („parádní vorzimmer“ – Neruda 1993: 20), ty v ní ovšem působí organicky jako součást jejich přirozeného vyjadřování. Konečně hrdina povídky (mladý Bavor) se uvědoměle vyjadřuje spisovnou češtinou a jeho originální česká literární produkce staví němčinu do pozice fakticky nižší.

Francouzština jako další prestižní jazyk, nadnárodní jazyk salonní, má v povídce doplňkovou platnost jako jeden ze zdrojů komiky v komunikaci, postavami ovšem neuvědomované. Na chvalo zpěv o pokroku ve výuce francouzštiny reaguje měšťanská dívka nejprostší frází, přičemž grafika zdůrazňuje nedokonalou výslovnost: „O ouj, madame!“ svědčila Valinka (Neruda 1993: 64).

3.2 Na rozdíl od prózy Nerudovy je povídka Josefa Škvoreckého *Babylonský příběh* (napsáno 1946, otištěno ve sbírce *Babylonský příběh a jiné povídky*, 1967) založena na expozici rozsáhlých cizojazyčných dialogů. Povídka, tematizující už svým názvem vícejazyčnost a nedorozumění, konfrontuje neustále prezenci korektního jazyka na straně jedné a na druhé straně deformaci a hybridizaci, jež jsou v textu s důrazem na groteskně působící podoby bohatě rozvinuty: „Bat ic – šreklich, nicht? Im tenk?“ (Škvorecký 1969: 142). Nejde ovšem pouze o takovou bizarní jazykovou tvořivost. Americký voják a dívka toužící po nylonových punčochách, kteří se setkávají v těsně poválečné Praze, se nejen nemohou jazykově dorozumět, ale také se beznadějně „míjejí“ ve svých představách a očekáváních; střetávají se tu dva nespojitě myšlenkové světy, jejichž odlišnost vzájemně komunikační potíže podtrhují a konkretizují.

Důležitost pak získává otázka, jakým způsobem vychází text vstříc recipientům v tom, aby „porozuměli neporozuměním“. Zatímco deformovaná a hybridní vyjádření se pro recipienty stávají dešifračním úkolem, složitější anglické promluvy jsou zpravidla překládány v poznámkách pod čarou. Pracuje se i s implicitními vysvětleními: „Marry him – you and he –“ vzal dívku za ruku a naznačil navlékání svatebního prstýnku (Škvorecký 1969: 153). Recipient tak osciluje mezi pozicí vědouceho a pozicí toho, kdo přímo zakouší komunikační problémy postav.

II. Vícejazyčnost?

Soužití a střet (sémiotických systémů, verbálních jazyků, resp. kódů, i „světonázorů“) může mít ovšem i jiné podoby, projevy a funkce a v žánrech věcných často jiná textová heterogenost poukazuje jinam: přímo, nezpro-

středkovane zvl. ke kategoriím komunikačních záměrů a účinků reálného komunikačního aktu nebo – obecněji – k problémům porozumění a dorozumění se.

Zcela specificky heterogenní je v tomto ohledu jeden typ česky psaných textů českých neslyšících – jejich soukromé dopisy určené neslyšícím adresátům⁴. Hranice mezi „cizím“ a „vlastním“ zde bývají (různými způsoby a v různé míře) setřeny, jisté napětí mezi oběma póly je však v textu (jako jeho význačný rys) přítomno – přinejmenším při pohledu „zvnějšku“, z hlediska standardního uživatele češtiny. Srov.:

Milě Renato!

Posílám ti krásný pozdrav z Lounů. Jak se máš? Jsi moc hodná Renatou. Mám stále ráda mého na tobě. Jsem mi ti to smutná. Na pojed' se mnou do Rakousko ti rodiču pátek. Simonu sám doma se mě nemoci. Simona u mám Aleš mě je mi smutno, že dlouho neuvídíme uvídím duben 16.4. až 29.4. domů. Nebud' smutná a neplač. Renata a Simona io nejlepší kamarádkou. Simona sám doma prací pěkné. Moc a pozdravů a vzpomíne, na Simona a Renatu. Simona je čas domů. Bude (nečitelné slovo) se škole 22.2. 1.3. prázdniny volno.

Ciao

Simona

Napiš dopis nebo pohled!

Standardní (slyšící) uživatel češtiny je ovšem jiný než komunikanti neslyšící: jeho světem je svět významů, jež jsou nesený zvukem. Přirozenou součástí tohoto světa je i audioorální čeština – a následně též její podoba psaná. Na pozadí češtiny (či „češtin“) slyšícího uživatele národního jazyka, češtiny většinové, se psaná čeština českých neslyšících profiluje jako jazyk v řadě ohledů cizí. Někdy v takové míře, že slyšící Čech nejenže nedokáže konstituovat smysl nějakého celku (srov. např. *Máme na dovolenou prýč nikam někdy tu mě už vždy co dělat šla*); často nebývá mocen dokonce ani operací daleko prostších, totiž přiřadit jednotlivým výrazovým prostředkům (např. *střín, Kolabatank* aj.) význam, zvl. nemá-li k dispozici uspokojivé kontextové klíče.

Situaci porozumění zde samozřejmě komplikuje skutečnost, že vnímány a interpretovány (příp. i posuzovány a hodnoceny) jsou texty specifického žánru, texty soukromé korespondence – a ty kladou porozumění vnějšího pozorovatele (jiného než v textu předjatého adresáta) jisté překážky více méně pravidelně.

4 K dispozici jsem měla 87 soukromých dopisů psaných na přelomu 80. a 90. let 24 neslyšícími (15-19 let, žáci a učni speciálních škol) jediné neslyšící adresátce.

V soukromé korespondenci je totiž (nějaký) rozdíl mezi individuálními „znalostmi“ (knowledge) komunikantů na jedné a vnějšího pozorovatele textu na druhé straně vlastně přítomný závazně, je dán už žánrově (a informační pozadí tu „normované“ funguje v značně menší míře než v jiných textech psaných). Nejsou přitom řídké případy, kdy vnější pozorovatel bývá – záměrně nebo nezáměrně – z dopisové komunikace vyloučen, často právě užitím jemu „cizích“ výstavbových prostředků textu: v takových případech se výrazně aktualizuje protiklad my („praví“ účastníci komunikačního aktu) X oni (v „našem“ komunikačním aktu nechtění)⁵.

S korespondencí neslyšících ovšem podobný záměr (vyloučit způsobem užívání jazyka/jazyků z komunikačního aktu jiné než „pravé“, tj. neslyšící, adresáty) spojovat nelze: dopisy směřující za hranice hluchoty (určené slyšícím a mluvícím Čechům) mají s dopisy pro neslyšící v podstatě shodné rysy⁶, srov.:

Ahoj Miloně!

Posílám ti pěkný pozdrav. Jak se máš, co se děláte v Berouně? Já mám se dobře až na tu těším. Už teď vlóni jsem neměla doma, tam bere s chlapcem. Ale že protože 1992 přestehovala jsem se do Klášterce n.O. Moc velmi mi to se dobře i spokojenosti na klukama. Já jsem už teďka dlouho neviděla na tebe. Budou řeknu co mi napíšu pošlu od Vás. Těším vzpomínám naše bývalé ve škole i učitelem. Prosím vás jste nevím na adresy s Miloňovi, tak napíšu H.k. a také Beroun. Miloně, Já s klukama jsem chodím teď už 1 rok a za 3 měsíců. Můj kluk se jmenuje Petr Kubík mně 21 1/2 let. Já budu příští rok až 21 let – 5.ledna 73. Já neví kolik roků ty? Blahopřeju vám na rozloučíme Ahoj měj se taky fajn a piš. S pozdravem tvé zná a mnoho úspěchů Vám přeju Anča Krýsllová

Zasílejte na adresy:
A. Krýsllová (adresa)

5 Srov. i v dopisech standardních uživatelů češtiny věkově srovnatelných s pisateli sledovaného vzorku neslyšících (cit. podle Kolínská 1994: 28):

Díky za dopis. Vašek se těší do Janova, protože tam bude Mária. Posílám Ti krásný plakát. Nestýská se Mária po Zlozvykovi? Blíží se konec srpna a já churavím. Dones mi mat, která by mě mohla zachránit. Když nedoneseš, dostaneš celé mé jmění. Přijed' ke mě! A nikdy se už neopovažuj přinést mi sem vrabce. Jinak se s tebou ožením. Podej mi vajce at si naň mohu usednout! Neboj se mě! Potrava mi přináší zlo. Nemusíš si to tak brát. Půjdeme zítra do hotelu a tam mi dají dvacku. / Já jsem totiž machr. / Ahoj Jitka..

6 Pro vnějšího pozorovatele (a standardního uživatele češtiny) nejsou ovšem texty korespondence neslyšících cizí, jenom pokud jde o jazykové prostředky v užším slova smyslu. Cizost (ve smyslu nenaplněnost expektací) lze totiž vztáhnout i k širší třídě všech stavebních prostředků textu, včetně např. prostředků tematických, také ovšem k žánru atp. (o tom podrobněji srov. můj rkp. příspěvek pro připravovaný sborník *Jazyk jako prostředek translace kultury*).

Ať už v roli pozorovatele nebo přímého adresáta dopisu, slyšící Čech nemůže jinak než reflektovat charakter psané „neslyšící“ češtiny na pozadí své vlastní češtiny většinové. Neslyšícími komunikanty je ovšem s atributem „cizí“ spojována právě jeho (většinová) čeština – a role (produktora) v daných komunikačních aktech jim umožňuje její cizost i tematizovat, pravidelně ve spojitosti s obtížností její produkce⁷, např. *víš já neumím moc dobře a hezky psát; promiň špatně píše, já to neumím, píše; píšu dobře ne apod.* Vedle (ne řídkých) tematizací tohoto druhu se v dopisech cizost češtiny reflektuje i prostředky a postupy více implicitní povahy; ty pak – ve větší nebo menší míře, zjevně či méně zjevně – zakládají textovou vícejazyčnost různého typu.

Hojně využívání prostředků jiného znakového systému, **neverbálního** („výtvarno“), nepřímou nasvědčuje tomu, že systém verbální je cizí do takové míry, že v mnoha případech nestačí – a jako nedostatečný je reflektován. Obrázky, barva, typy a velikost písma apod. jsou přitom – alespoň v sledovaném vzorku – funkčně oprávněny ve dvojím smyslu (a tomuto typu textové heterogenosti lze tak přisoudit dvojí zaměření): (1) Obrázky – ikony stojí namísto výrazu verbálního, který pisateli dopisu „chybí“, a/nebo stojí spolu s ním, pokud pisatel předpokládá absenci verbálního výrazu u adresáta. Takový typ substituce a/nebo koexistence verbálního s neverbálním je zcela zřetelně orientován na porozumění **věcněobsahové** stránce textu, obsahu sdělování. (2) Barva, typy písma, a všechny další „výtvarné“⁸, čistě neverbální složky textu, které přímo neodkazují k verbálnímu (včetně k obsahu nevázaných obrázků), se orientují spíše na vyjadřování **subjektu** pisatele: **individualizují** vyjádření citu, intimního vztahu, důvěrnosti, tedy těch kvalit, jejichž jedinečnost pisatel skrze češtinu navodit neumí: Verbálně jsou totiž postoje, vztahy, cit, důvěrnost atd. vyjadřovány zcela neindividualizovanými, napříč jednotlivých dopisů sdílenými a silně petrifikovanými konstrukcemi, nejčastěji *Ty jsi hodná (holka)* nebo *Renata (je) fajn a prima holka*.

Cizost češtiny samozřejmě neslyšící pisatelé reflektují i přímo v rámci znakového systému **verbálního** – i tady zhusta tematizovaně, totiž dotazy po významu slov. Určeny jsou buďto přímo adresátovi dopisu (např. *A co to je tramp, já tu slova neznám*), nebo nějaké (slyšící, v češtině zběhlé) autoritě vnější, srov. *Reni, Reni*

7 Zajímavé je (podrobněji srov. Macurová 1995), že recepční fáze-složka komunikace neslyšícími takto reflektována není, přestože jejich potíže s recepcí psaných českých textů jsou prokazatelné (a prokázané).

8 O zálibě ve výrazu (potěšení z formy) v širších souvislostech školní kultury srov. Kučera 1994.

*pamatuj si to řeknej mamince, které slovo vůbec neznám. Tak napiš nová slova do papíru jaké to je*⁹.

Takové odkazy k cizosti češtiny ovšem ještě vícejazyčnost textu nezakládají. Ta vyrůstá až ze způsobu, jakým se v psaných projevech českých neslyšících s češtinou zachází – a je to vícejazyčnost zcela **specifického typu: k cizímu se odkazuje vlastně zase cizím, cizí se neprofiluje na jiném než právě zase jen cizím pozadí**. Platí to nejen pro soukromé dopisy. Z náhledu širšího vzorku textů¹⁰ je zřejmé, že psaná čeština českých neslyšících je ve všech těchto různých projevech svým způsobem jednorodá, není rozlišená ani podle funkce projevu, ani podle situace (např. veřejnost vs. soukromost), ani podle jiných faktorů (připravenost vs. nepřipravenost apod.). Rozlišena není ani „idiolekticky“ (byť pro soukromou korespondenci to je rozlišení značně podstatné). Jiným projevem téže skutečnosti je to, že v užitých jazykových prostředcích se v podstatě neobráží žádná ze stratifikací systému češtiny (a to ani např. základní opozice spisovnost X nespisovnost). Zároveň už taková nenaplněnost stylových expektací tuto češtinu přirozeně zcizuje i standardnímu uživateli národního jazyka. Atribut cizosti „neslyšící“ češtiny je ale z jeho hlediska základně zakotven ještě v něčem jiném: v tom, že jí zhusta lze připsat – na nejobecnější rovině – vlastně **jedinou** nespornou

9 V této souvislosti je příznačné, že dotazy se týkají výhradně „slov“, nikdy gramatických prostředků češtiny. Přitom pojetí slova – tak jak je v dopisech reflektováno – je v lecčems zvláštní a vybízí k šíře zaměřeným úvahám, např.: Do jaké míry a jakým způsobem neslyšící užívají, resp. jsou vůbec schopni užívat metajazyka? Jak je v jejich metajazyce obsazen koncept „jazyk“ (a zahrnuje vůbec také gramatiku)? Všechny přímé i nepřímé odkazy k potížím s vyjadřováním totiž nasvědčují tomu, že „jazyk“ = „slova“, a to slova „v užití“ (tedy již morfologicky modifikovaná, příp. „vybavená“ kolokacemi). Srov. k tomu slovníček – přílohu jednoho z dopisů zaznamenávající (neznámá) „slova“, jejichž vysvětlení je žádáno (uvádím alespoň jeden ze 14 slovníčkových sloupců): *překážky; tuhé; přetahovat s lehkými činkami dechová cvičení; dlouhého dechu; vylízali; natáhli; fajfku; namasíroval; polil; potvrzení; zaražuje; v baladách*). Jen velmi předběžně lze problémy neslyšících s konceptem jazyka jako systému, které tento soupis obráží, nebo konkrétněji s pojetím „slova“ (systémová X komunikační jednotka) usouvztažnit se strukturálními rozdílnostmi češtiny a českého znakového jazyka (o dvojí povaze nosičů lexikálních a gramatických významů v českém znakovém jazyce srov. níže). Ještě předběžněji lze uvažovat o spojitosti pojetí „slova“ a vyjadřování konceptu slova v českém znakovém jazyce: ze dvou znaků, jimiž český znakový jazyk disponuje, je častější, obecně známý a rozšířenější právě znak, k němuž by bylo možno uvést jako přibližný český ekvivalent výraz „slovo v komunikaci“.

10 K dispozici mám vedle soukromých dopisů určených neslyšícím a slyšícím adresátům také texty komunikace učební a „spolkové“ – oznámení, vyhlášky apod.

a určitou „sdělnou“ hodnotu: zpochybňuje schopnost svých uživatelů tvořit správné české věty, a zároveň i jejich schopnost české věty správně užívat¹¹.

Bylo by zřejmě bláhové spojovat tento stav jen s předpokladem, že do „neslyšící“ češtiny prolínají struktury českého znakového jazyka (jazyka, jehož neslyšící užívají v jiné než psané komunikaci a který – protože neexistuje v psané podobě – v písemném styku být použit nemůže). Jisté vazby mezi českým znakovým jazykem a „neslyšící“ češtinou však vysledovat lze, a v určitém ohledu jsou tak česky psané texty českých neslyšících skutečně interjazykově heterogenní.

Srov. alespoň takové průniky z českého znakového jazyka, jež vykazují tendenci k pravidelnosti a častému výskytu, jako např. záměna sloves označujících existenci a vlastnictví (*Děkuji ti za dopis, měla jsem překvapená; Jsem velkou radost*), vypouštění sponových sloves (*ruka dobrá; Renata fajn a prima holka*), lexikální vyjadřování času, modality, příp. i aspektu (*minulý chodit na vánoce 27. února v Praze; bud' musí vydržet*), neexistence pasivních konstrukcí, absolutní zápor (*protože já sama a vůbec vypravuje mně; ve škole vůbec líbilo a děti holky kluci vždycky pomlouvají*), nerozlišení proto a protože (*zítra pojedeme na vlaku lyžovat, proto zítra to budou málo lidí, proto oni chodí do práce*), vyjadřování časových a podmínkových vztahů souřadně se spojovacím výrazem potom (*Bude dělám zapojit dobře, potom žárovka svítí*).

Navzdory tomu, že takové a podobné struktury vlastní českému znakovému jazyku jsou slyšícím Čechem hodnoceny jako struktury nečeské, „cizí“, primárním kořenem cizosti neslyšící češtiny a zdrojem neporozumění nejsou. A je na místě se ptát, zda specifická povaha neslyšící češtiny není vázána ještě na skutečnosti jiné. Mohl by snad zde vstoupit do hry celkový charakter českého znakového jazyka, o němž se předpokládá, že je „vlastním“ jazykem neslyšících? A bylo by na místě uvažovat pak o průnicích nikoli jen (jednotlivých, dílčích) struktur, ale snad přímo komplexních vlastností tohoto jazykového systému?

Jiný než čeština je český znakový jazyk už způsobem své existence: na rozdíl od audioorální češtiny existuje v modu vizuálně motorickém – „vidí“ se a „ukazuje“. Svou strukturou i funkcemi, které plní, je přitom s jazyky existujícími audioorálně srovnatelný¹². (podrobněji k tomu srov. např. Boyes Braemová – Kolb 1990). Typ a

11 Nechám zde stranou otázku usouvztažitelnosti tohoto stavu se způsobem, jakým si neslyšící psanou češtinu osvojují (převážně prostřednictvím češtiny mluvené, té, kterou neslyší), i složitý, ne vždy stejně chápaný vztah psané a mluvené formy (jednoho) jazyka (k problému mluvenosti – psanosti srov. souhrnně např. Hoffmannová 1992).

12 Vycházím zde z předpokladu ještě v 1. pol. 20. stol. ne zcela samozřejmého (srov. např. názory Sapirovy (1921: 21) nebo Bloomfieldovy (1933: 39)); obecně a bezvýhradně přijímán není ostatně

charakter jeho „prostředků“ i způsobů jejich kombinace je ovšem v souvislosti s jiným způsobem jeho existence přece jen v něčem jiný: na rozdíl od „lineárního“ (sukcesivního) označujícího jazyků mluvených je označující znakových jazyků převážně „simultánní“, produkováné a vnímané v jednom časovém momentu (odtud se odvíjí užití třídídimensionálního prostoru v řadě jejich gramatických struktur). Z hlediska průniku „povahy“ znakového jazyka do psané češtiny je však ještě podstatnější odlišnost další: v češtině, podobně jako v ostatních mluvených jazycích, jsou gramatické významy nesené stejným materiálem jako významy lexikální – v znakových jazycích je oproti tomu „nosič“ dvou druhů významu dvojí: lexikální významy se pojí s výrazivem manuálním (zvl. místo „artikulace“ znaku, tvar ruky, orientace dlaně a prstů, pohyb, příp. i vzájemný vztah rukou), gramatické významy s výrazivem nemanuálním (zvl. mimika, pozice hlavy a horní části trupu).

Neschopnost (slyšících) identifikovat takto dvojí „materiál“, dvójho nositele významu, a „vidění“ právě jen jedné roviny znakového jazyka, totiž roviny lexikální (nesené materiálem manuálním), je zřejmě jednou z příčin, proč se o znakovém jazyce tvrdí, že „dokáže“ sdělovat jen asociativně, předkládat jen (nějaké) „seznamy“ jmen konkrétních objektů, aniž už by dostatečně zřetelně vyjadřoval např. i vztahy mezi nimi. Komunikace v něm je sice možná, soudívá se, ale jen v náznakové, neexplicitní podobě, silně závisí na kontextu a vyžaduje – má-li fungovat – stále zpětnovazební ověřování svého průběhu.

Jistá náznakovost, neexplicitnost a existenci zpětné vazby limitovaná sdělnost, jež bývají spojovány se znakovým jazykem, jsou slyšícími Čechy pravidelně přiřazovány i psané češtině českých neslyšících. Ani v tom – stejně jako ne v pronikání (gramatických) struktur českého znakového jazyka do češtiny –¹³ však

ani dnes, srov. např. Evans – Falk 1986.

¹³ Ty by byly v podstatě odstranitelné v případě, že osvojování češtiny neslyšícími by bylo postaveno na žádoucím **kontrastivním** základu, který by důsledně stavěl do protikladu „cizí“ (češtinu) a „vlastní“ (český znakový jazyk), na nižších rovinách zobecnění tedy např. onu lineárnost vs. simultánnost, jednorodost vs. dvourodost výrazových prostředků lexikálněgramatických, odlišné prostředky vyjadřující tytéž funkce atd. Také ovšem – v druhém plánu – odlišnosti psycholingvistické povahy (zvl. např. rozdílnost mentální reprezentace slov vs. znaků, typů paměti, jež jsou ve hře atd.); souhrnně o těchto otázkách např. Quigley – Paul 1984. Podstatnou podmínkou úspěšnosti takového postupu je ovšem existence „vlastního“ jazyka. K problematice srov. i zkušenosti s bilingválním vzděláváním neslyšících – vstup do psané podoby příslušného mluveného jazyka zprostředkovávají tyto koncepce skrze (zvládnutý) jazyk znakový: o tom podrobně Hansenová (1990) na základě výsledků bilingválního programu vzdělávajícího po dobu osmi let 9 neslyšících dětí (jejich schopnost číst dánsky a psané dánštině rozumět je srovnatelná se schopností jejich slyšících vrstevníků).

nespočívá **jádro** problému. Ten je svou povahou ještě širší a hlubší. Jde totiž přímo o **existenci vůbec nějakého** „vlastního“ jazyka neslyšících, který by fungoval jako průvodce jejich mentálních aktivit¹⁴, byl (nějakým) způsobem jejich existence, sloužil (alespoň nějaké, byť třeba omezené) reprezentaci světa, jeho kategorizaci, „osmyslení“. Mluvená čeština může takovým jazykem být jen stěží – neslyšící ji neslyší. A nebývá to, přinejmenším ne v raném dětství, ani český znakový jazyk (s dospělými neslyšícími nepřicházejí neslyšící děti ze slyšících rodin zpravidla do styku, a údajně „vlastní“ jazyk si tak zhusta osvojují až ve školním věku – od svých vrstevníků ve speciálních školách). Povahu češtiny psané českými neslyšícími pak zakládá právě tento úděl „**bezjazyčí**“: obráží se ve způsobu, jímž je skrze ni prezentován svět, ve způsobu, jakým se z tohoto světa vyděluje „já“ a jak k sobě onen svět vztahuje, jak se skrze češtinu vyjadřují základní vztahy (ekvivalence, disjunkce, průniku, inkluze), jimiž „já“ tento svět vnímá, nebo jinak: jak je „já“ schopno skrze češtinu tento svět reprezentovat, kategorizovat, zvýznamňovat atd... V těchto ohledech je rozdílnost „gramatik“ „já“ vs. „ty“ (neslyšícího *pisatele* dopisu na jedné, slyšícího pozorovatele, příp. adresáta textu na straně druhé) patrná nejnápadněji, v tomto ohledu jsou česky psané dopisy českých neslyšících slyšícímu uživateli češtiny nejvíce cizí. Ani tato cizost není ovšem spojovatelná s (nějakým) záměrem cílícím k (určitému) účinku a nepodílí se – obdobně jako ani jiné (úže jazykové) prostředky „cizí“ – nijak na konstituci významové intence celku dopisů. Statut textových „cizostí“ v celku je jiný: do popředí vystupuje především jejich příčinná vázanost na osobu **pisatele** dopisu; nepoukazují ovšem (jako specifické indiciální znaky) k ničemu jinému než k jeho jazykové, komunikační, často ale i kognitivní (a možná také sociální) **nezpůsobivosti**.

Povaha česky psaných textů českých neslyšících tak klade řadu otázek – pokrývají vedle lingvistiky očividně také pole psychologie a sociologie. Ani pokud jde přímo o problém vícejazyčnosti, nemohly zde být některé z nich více než naznačeny: nakolik je její pojetí závislé na schopnosti identifikovat „vlastní“ a „cizí“ (jazyky, další stavební prostředky textu, světónázory, kultury) jako „ohraničené“ sémiotické systémy¹⁵ a na schopnosti příp. přiřadit interrelacím cizího a vlastního určité textové funkce? V jaké míře má opakovaný typ

¹⁴ Na myslí mám těch zhruba 95% neslyšící populace, jež se rodí slyšícím rodičům.

¹⁵ Jen na okraj je třeba poznamenat, že situaci (náležitě) identifikace cizího a vlastního, vytčení hranice mezi dvěma jazykovými systémy, komplikuje ještě existence tzv. znakové češtiny, znakového systému, v němž se gramatické struktury češtiny obsazují lexikálními jednotkami českého znakového jazyka.

(syntagmatické) textové heterogenosti šanci překročit hranice sama sebe jako textu typově heterogenního a zakládat (už paradigmaticky) jiný, nový semiotický systém?

Citované prameny

- Gruša J., 1991, *Mimner aneb Hra o smrdlocha (Atmar tin Kalpadotia)*, Praha.
 Hašek J., 1983, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I-II*, Praha.
 Neruda J., 1993, *Povídky malostranské*, Praha.
 Procházka J., 1991, *Kočár do Vídně. Svatá noc*, Praha.
 Ptáček K., 1960, *Ročník jedenadvacet*, Praha.
 Smoljak L. – Svěrák Z., 1988, *Divadlo Jára Cimrmana*, Praha.
 Škvorecký J., 1969, *Hořkej svět. Povídky z let 1946-1967*, Praha.
 Škvorecký J., 1994, *Ze života české společnosti*, Praha.

Literatura

- Bainbridge W. S., 1994, *Invented Language in Literature. – The Encyclopedia of Language and Linguistics*, ed. R. E. Asher et al., Oxford (etc.), s. 1759-1761.
 Bloomfield L., 1933, *Language*, New York.
 Boyes Braem P. – Kolb A., 1990, *An Introduction to Sign Language Research. – Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress on Sign Language Research and Application, March 23 – 25, 1990 in Hamburg*, ed. S. Prillwitz – T. Vollhaber, Hamburg, s. 97-113.
 Civ'jan T. V., 1988, *K strukture inostrannoji reči u Dostojevskogo (Ispol'zovanije francuzskogo jazyka v „Podrostke“)*. – *Semiotics and the History of Culture. In Honor of Jurij Lotman*, ed. Morris Halle et al., Columbus, Ohio, s. 424-437.
 Coseriu E., 1981, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
 Evans A. D. – Falk W. W., 1986, *Learning to Be Deaf*, Berlin (etc.).
 Hansen B., 1990, *Trends in the Progress towards Bilingual Education for Deaf Children in Denmark. – Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress on Sign Language Research and Application, March 23 – 25, 1990 in Hamburg*, ed. S. Prillwitz – T. Vollhaber, Hamburg, s. 51-62.
 Hausenblas K. – Macurová A., 1983, *Stylizace komunikačních jevů v umělecké próze. Na materiále Povědek malostranských Jana Nerudy. – Československá slavistika 1983. Literatura, folklor*, Praha, s. 151-160.
 Hoffmannová J., 1992, *Mluvené a psané texty ve vzájemných citacích*, „Stylistyka“ I, s. 67-81.

- Hrdlička M., 1995, *Překladatelské miniatury*, Praha.
 Jedličková A., 1990, *Vícejazyčnost v díle Karla Čapka. – Karel Čapek a český jazyk (k 100. výročí narození)*, ed. F. Štícha, Praha, s. 91-107.
 Kolínská L., 1994, *Analýza dětských dopisů s postižením sociolingvistických a psycholingvistických aspektů*. Dipl. práce FF UK, Praha.
 Krejčí K., 1947, *Jazyk ve vývoji společnosti. Studie ze sociologie spisovného jazyka*, Praha.
 Kučera M., 1994, *Láska v jedenácti a ve dvanácti*, „Pedagogika“, 44, s. 68-79.
 Macurová A., 1994, *Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky)*, „Slovo a slovesnost“, 55, s. 121-132.
 Macurová A., 1995, *... protože já bavím spolu vypravovat (Komunikace v dopisech českých neslyšících)*, „Slovo a slovesnost“, 56, s. 23-33.
 Macurová A., rkp., *Komunikace, čeština a čeští neslyšící. Problémy interkulturního porozumění*.
 Quigley S. P. – Paul P. V., 1984, *Language and Deafness*, San Diego (etc.).
 Sapir E., 1921, *Language: An Introduction of the Study of Speech*, New York.
 Uspenskij B. A., 1970, *Poetika kompozicii. Struktura chudožestvennogo teksta i tipologija kompozicionnoj formy*, Moskva.

Zusammenleben und Zusammenstoss.
Zum Stil des mehrsprachigen Textes

Verbale Texte sind meist nicht homogen, sondern auf verschiedene Weisen heterogen. Im Aufsatz werden zwei spezielle Beispiele der textuellen Heterogenität untersucht.

Der erste Teil des Aufsatzes ist Problemen der Mehrsprachigkeit (des Vorkommens mehrerer Nationalsprachen) im künstlerischen Text gewidmet. Es wird darauf hingewiesen, (1) dass für den Aufbau und den Sinn des künstlerischen Textes die Oppositionen „eigen“ - „fremd“, „bekannt“ - „unbekannt“, „verständlich“ - „unverständlich“ wichtig sind, und (2) dass die fremdsprachlichen Elemente auf der einen Seite den internen Stilprinzipien des Textes untergeordnet werden, auf der anderen Seite allerdings auf die Verhältnisse in der extratextuellen Kommunikationspraxis verweisen. Ferner wird versucht, eine Typologie der grundlegenden Formen und Funktionen der Mehrsprachigkeit in künstlerischen Texten vorzulegen.

Als Ausgangspunkt des zweiten Teils des Aufsatzes (*Mehrsprachigkeit?*) treten tschechisch geschriebene Briefe tschechischer Gehörloser auf. Es wird sowohl ihre Produktionsphase (Standpunkt der Gehörlosen), als auch ihre Rezeptionsphase (Standpunkt der Hörenden) analysiert. Aufgrund dieses komplexen Gesichtspunktes wird die Mehrsprachigkeit der Texte problematisiert, es zeigt sich, in welchem Masse sie von den Fähigkeiten der Kommunikanten abhängig ist, (1) „eigene“ und „fremde“ Sprachen,

Stylistyka V

Weltansichten, Kulturen als begrenzte semiotische Systeme zu „haben“ und zu identifizieren, (2) den Interrelationen des „Eigenen“ und des „Fremden“ bestimmte textuelle Funktionen zuzuordnen. Der Charakter der geschriebenen Texte tschechischer Gehörloser wird auch mit der „Sprachlosigkeit“ in Zusammenhang gebracht, in der die (oral ausgebildeten) Gehörlosen existieren, und mit der Absenz der voll bewältigten „eigenen“ (Zeichen)sprache als Mittel der Repräsentation, Kategorisierung und „Semantisierung“ der Welt.